

AKÇİK / AHÇİK SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Bedri SARICA*

Öz

Anadolu ağızlarında yer alan *ahçik* sözcüğünün çeşitli kaynaklarda Ermenice olduğu belirtilmektedir. Ancak kelimenin Türk dili içerisinde açıklanabileceği görülmektedir. Bu yazıda eski ve yeni Türk dili kaynakları göz önünde tutularak kelimenin Türkçedeki çeşitli görünüşleri incelenmiş ve aga / aka / eke yapısından doğduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Kelimenin diğer Altay dillerinde de benzer seslerle ifade edilmiş olması, *ahçik*'in Altayik bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Doğu Anadolu ağızlarında yer alan ve 'Ermeni kızı' anlamında kullanılan sözcük, muhtemelen geri ödünçleme yoluyla Türkçeye girmiş, dar bir alanda kullanılan bir kelime görünümündedir.

Anahtar Sözcükler: Ahçik, ağa / aça, / eke / ekeçe / iğeci, kız, abla.

ON THE WORD OF AKÇİK / AHÇİK

Abstract

The word *ahçik* used in Anatolian dialects is known to be of Armenian origin in some written and oral sources. However, this word is likely to stem from Turkish. In this study, the word, *ahçik*, and its various forms have been examined from the perspective of old and modern Turkish sources. Our data suggested that it may be related to *aga / aka / eke* in Turkish. The fact that the word *ahçik* is represented by similar sounds in other Altaic languages indicates Altaic characteristics. It is more likely that this word has been reborrowed from Armenian and used in specific contexts in Turkey because it is especially used in the Eastern Anatolian Turkish dialects with the meaning of 'Armenian girl'.

Keywords: Ahçik, ağa / aça, / eke / ekeçe / iğeci, sister, daughter.

Giriş:

Osmanlı devletinin çok uluslu yapısı, bazı ilginç birleşim ve kaynaşmalara neden olmuştur. Bu topraklar üzerinde yaşayan topluluklar birbirlerinden kimi ödünçlemeler yaparak kültür ve medeniyetin birbiriyle uyuşmasına, benzeşmesine zemin oluşturmuştur. Öteden beri Doğu Anadolu ağızlarında yaşayan sözcüklerin kökeni konusunda Ermenice, Farsça, Arapça gibi genel tespitler, bazen halk etimolojisi diyebileceğimiz açıklama ve izahlar yapılagelmiştir. Konumuzu teşkil eden *akçik / ahçik / agçik* sözcüğünün de böyle bir kanaatin ürünü olduğunu düşünüyoruz.

Diğer Anadolu unsurları gibi Ermeniler de başlangıçta Selçuklu, ardından Osmanlı kültür sahasının bir parçası olmuş, farklı dil ve dinlerine rağmen Türklerden neredeyse pek ayırt edilemeyecek kültürel ortaklıklara katılmışlardır. Anadolu'ya gelen yabancı seyyahlardan

* Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, bsarica@pau.edu.tr.

Ermenilerin Hristiyan Türkler oldukların düşünener bile çıkmıştır. Bizdeki âşık edebiyatından etkilenen birçok Ermeni *aşug*'un son zamanlara kadar Türkçe şiirler terennüm ettikleri de malumdur. Haçatur Abovyan '*Ermenistan'da çocuklar ve kadınlar bile Türk dilini bilmektedirler. Bu yüzden yetenekli Ermeni şairlerinin ve âşıklarının Türk dilinde türkü ve şiirlerinin yazılması ve doğaçtan söylemeleri tamamıyla doğal bir olaydır.*' (Gukasyan, 2011: 198) der. Türk-Ermeni dillerinin münasebetlerinin başlangıcı bununla da kalmaz: Mortdmann, Ermenicenin henüz IV. yy.larda Turan etkisine girdiğini ileri sürmüş ve V, I. ve VII. yy.larda Ermeniceye geçmiş 23 Türkçe sözcüğü örnek göstermiştir. Meşhur Ermeni dilci Açaryan'sa Türkçeden Ermeniceye 4262 sözcük geçtiğini tespit etmiştir (Öztekten, 2004: 25).

Ağız Sözlüklerinde:

Erzurum İli Ağızları'nda *ahciyh* (g) 'Ermeni veya Rus kızı' anlamıyla ve Ermenice *ahçik* (?) kaydıyla (Gemalmaz, 1995: 20), *Derleme Sözlüğü*'de *haçciyh* / *haçcik* / *haçcılı* biçimleriyle 'Ermeni veya Rus kızı' ve 'hoppa kız' anlamlarıyla İrişli, Bayburt, Sarıkamış'ta; *haçcuk* ise Harput'ta 'teyze' anlamıyla tespit edilmiştir (Derleme Sözlüğü, 1968, s. 22). Ahlat'ta kullanılan *eye* 'evin, ailenin en sayılan kadını' ile *eyo* 'yaşlı kadınlar için kullanılan bir hitap şekli' sözcükleri de eski metinlerde geçen *eke* ile ilgilidir. Aynı biçim İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim'de 'erkeğin karısına sesleniş ya da hitap şekli' olarak (Derleme Sözlüğü, 1972: 1819), *eci*, *egeçi*, *eycana*, 'abla, büyük kız kardeş, *eyce* 'büyükanne, babaanne' anlamlarında çeşitli bölgelerimizde tespit edilmiştir (Derleme Sözlüğü, 1972: 1660). *Eke*, *ekebüke*, *ekece vb.* biçimleri 'yaşı küçük olduğu halde sözleri ve işleri büyük olan çocuk; çok konuşan geveze, ukala; küçük kardeş; orta yaşlı' anlamlarında çeşitli ağızlarımızda kullanılır (Derleme Sözlüğü, 1972: 1693).

Sivas yöresinde oynanan bir halay türküsünün adı *Ahçik* olup gayrimüslim delikanlıyla Müslüman kız arasındaki aşkı anlatır:

Ahçik çıkmış kilisenin başına

Güneş değmiş yüzüğünün taşına

Yeni girmiş on üç on dört yaşına

Kurban olam senin kara kaşına (Önder, 2001: 94).

Van Lennep adlı Amerikalı bir misyonerin verdiği bilgi de farklı dinlerdeki âşıklardan genç kızı temsilen *ahçik* sözcüğünün kullanıldığını öğreniyoruz (Şahin, 2005: 230).

Kaynaklarda Erzurum'a kayıtlı görünen ama içeriğiyle Van'a ait olduğunu bildiğimiz 'Yükü Yükledim Kediye' adlı türkünün bir bölümünde;

Şahbağında pişer kuzu

İskeleden gelir tuzu

Kalecikte Ahcığın kızı

Yar gadan olayım şanlı

Kız kölen olayım Vanlı (Laleci, 2014) türküsünde de *ahcik* kelimesi geçer.

Argoda *ahcik* ‘yabancı kadın, kız, yabancı turist, Ermeni kızı’ *daçık* ‘kadın, kız’ olarak kullanılmıştır (Aktunç, 1988: 32, 83).

Elazığ yöresinde bilinen;

Ahcik’i yolladım Urum eline

Eser bad-ı saba zülfün teline

Gel seni götürüm, İslam eline

Serimi sevdaya salan o ahcik

Aklımı basımdan alan o ahcik

Vardım kiliseye taptım haçına

Gönlümü bağladım, sırma saçına

Gel seni götürüm İslam içine

.....

Vardım kiliseye haç suda döner

Ahcik’i kaybettim yüreğim yanar

Ben dinen dönersem el beni kınar

(Memişoğlu, 1992: 76).

Türkülerimizde daha çok Ermeni kızı kastedilerek kullanılan *ahcik* sözcüğü, Ermenice olarak kabul görmektedir. Pars Tuğlacı ‘kız’ anlamındaki *ağçık / ahçık* sözcüğünün Ermeniceden Türkçeye geçtiğini belirtir (1992: 34). İngiliz deniz subayları için hazırlanan çok dilli istihbari sözlükte de ‘kız’ anlamında *aghchig* sözcüğü gösterilir (1920: 369). Tietze de kelimeyi Dankoff’tan (Dankoff, 1995: n. 14) naklen Ermenice kaynaklı olarak ele alır (2002:

115). Bedrossian (Bedrossian, 1875-79: 431) ve Aucher sözlüğünde աղջիկ ‘kız’ anlamındadır (1868:332). Webster’s sözlüğünde ‘kız’, ‘kız evlat’ ve ‘kralice’ anlamları verilmiştir (Parker, 2008, s. 8). Yine (1993: 17) ve Sakayan sözlüğünde (2007: 462) ‘kız evlat’ ve ‘kız’ olarak gösterilir. *Ahcibh*’in başka akrabalık bildiren tamlama biçimleri de Ermenicede yer almaktadır:

morak’roj akijik ‘annenin kız kardeşinin kızı’

horak’roj akijik ‘babanın kız kardeşinin kızı’

k’e’ru akijik ‘annenin erkek kardeşinin kızı’

k’roj akijik ‘kız kardeşin kızı’

horekibor akijik ‘babanın erkek kardeşinin kızı’

ekibor akijik ‘erkek kardeşin kızı’ (Dum-Tragut, 2009: 718)

Kelimenin küçültme eki *-k* olmadan kullanılmış olan *axçi* ‘kız’ biçimi de vardır (Martirosyan, 1964, s. 252).

Ağızlarımızda dar bir alanda ve yalnızca gayrimüslim kız, Ermeni kızı için kullanılan kelime alıntı bir yapı görüntüsüyle sınırlıdır. Hâliyle Müslüman ve Türk çocukları için kullanılmaz. Kelime kanaatimizce geri ödünçleme’dir (re-borrowing). Az ve sınırlı kullanılmasının nedeni de daha çok Ermeni topluluğunun üyelerini temsil etmesidir. Buna benzer *dığa* sözcüğü de Ermeni delikanlısı için hâlen Doğu Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır (Sarica, 2006: 50).

Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde ‘kadın, kız, abla’ için kullanılan bazı sözcüklerin konuyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. *Kültiğin Yazıtı*’nın Kuzey yüzünde geçen *ākā* çokluk hâliyle *ākālārim* biçiminde geçer:

Ögüm katun ulayu öglārim ākālārim kuñçuyalarım ‘Annem Hatun ve üvey annelerim, **ablalarım**, gelinlerim.’ (Tekin, 2003:157).

Eski Uygur Türkçesinde *ākā* ‘abla’ (Caferoğlu, 1968:70), Kaşgarlı’nın *Divan*’ında *eke* ve türevleri ‘kız kardeş, abla, kadın’ vb. anlamlarında kullanılır:

eke: Yaşça büyük kız kardeş. Oğuzlar buna *eze* der,

ekeç: bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.

ekeklik: Kadının hafifmeşrepliği, utanmazlığı.

ekeledi: *ol anı ekeledi* ‘o onu büyük kardeş olarak çağırdı’ (Erdi ve Yurteser, 2005: 252).

egēt: gerdek gecesi geline hizmet için yollanan genç kız (Erdi ve Yurteser, 2005: 249).

Eke'yi Besim Atalay 'büyük kız kardeş, koca veya karının kendinden büyük kız kardaşı' olarak çevirmiştir (1986: 173). *Eke* 'اكا' nin Oğuzlarda 'اچا' *ece* olarak söylenişini Kaşgarlı c~k değişikliği olarak görür ve Farsçadaki 'گنبد-جنبذ' ve 'گرم-جرم' örnekleriyle açıklamak ister (1985: 86).

Borovkov Orta Türkçe dönemi Kur'an tercümesindeki *zikriya kişisi märyäm anası birlä äkä baldız ärdilär* cümlesinde geçen *äkä*'yi büyük 'kız kardeş, abla' olarak karşılamıştır (2002: 103). Kuman-Kıpçak sahasında yazılmış *Codeks Cumanicus*'da *egeçi* 'hala', *E't-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l Lügati't- Türkiyye*'de *ekeçi* 'büyük bacı, abla' ve *Kitâb-ı Mecmû'-ı Tercümân-ı Türkî*'de ve *Acemî ve Mugalî* adlı eserlerdeyse *eke* 'hala, bibi' olarak gösterilir (Toparlı vd., 2003: 70, 71).

Senglah ta 'اگچی' 'büyük kız kardeş' (Esterâbâdî, 1376: 64), *Abuşka* sözlüğünde Nevayî'den naklen *igeçi* 'ايکه جي' 'büyük kız kardeş' anlamında (Güzeldir, 2002: 101), Süleyman Efendi'nin Çağatay sözlüğünde 'اكاچي' imlasiyla 'büyük hemşire, abla, ricâl u kübrâ muşâhibi, hemnişini' (1298: 54); 'ايکه' imlasiyla 'büyük, cesim, büzürg, azim, sahîp' (45) ve 'ايکا' maddesinde 'rızá ana, süt ana, anage' anlamları verilmiştir (57). *Ekeçi* 'اگچی', *ekeçe* 'اگچه' maddesinde 'abla, büyük hemşire, ağaç, burada +ça te'nîş için getirilmiştir, eke' deyip Nevâyî'den aşağıdaki beyti verir:

Ni cân fedâ ki ata ve ana ağa ekeci

Eyâ habîb bu barça muhabbetiñga fedâ (17, 18)

Hulâsa-yi Abbâsî'de de *igeçi* 'büyük kız kardeş' (Miandoab, 2010: 57), *Nisâb-ı Türkî*'de 'kız kardeş' olarak gösterilmiştir (Sarica, 2014: 63). Tuncer Gülensoy Çağataycadaki *igeci*'nin muhtemelen Moğolcadan geçtiğini ifade eder (Gülensoy, 1974: 294).

Özbekçe- Farsça sözlükte *egachi* 'ايگه جي' büyük kız kardeş anlamında genç kadınlara saygı amacıyla kullanıldığı belirtilir (Yarkın, 1386: 244). Kazakça *âkpe* 'abla' (İ. K. Kenesbayoğlu vd., 1984: 28), Karacayca *egeç* 'kız kardeş', *egēt*'se Kaşgarlı'nın *Divan*'ında verdiği anlama yakın olarak 'hizmetçi, uşak'tır (Tavkul, 2000: 190). Türkmencede *eceke*, Uygurcada *aça* ve *ağıça*, Kırgızcada *ece* ve *eceke* biçimleri de 'abla' anlamındadır (Ercilasun vd., 1991: 2, 3).

Yakutça *agas* abla biçimindeki –s eki küçültme görevinde yer almıştır. Çuvaşçada *appa* yanında *akka* biçimi de 'abla' anlamını korumuştur. Saadet Çağatay Malov'dan naklen, Yeni Uygurcadaki *ağaç* 'hanım, hürmet edilen kadına hitap' şekli olarak Doğu Türkistan'da

kullanıldığını belirtir (Çağatay, 1963: 42). 1880'lerde kelimenin 'أغاچا' biçiminde 'kadın, eş' anlamında, 'iga-chi' 'ایکچی' ninse 'büyük kız kardeş' anlamlarında kullanıldığını da belirtelim (Shaw, 1880: 10, 36).

Altay Türkçesinde *aka* 'büyük erkek kardeş, dedenin kardeşi, yaşlılara hitap şekli' iken *akaçınñ*, *akay*, *akayınñ* 'kadınlara saygılı hitap şekli' olarak kullanılır. Ayrıca *aka*'nın 'koşuda diğerlerini geçen at' anlamı da vardır (Naskali ve Duranlı, 1999: 22).

Moğolcada da *egeçi* 'büyük kız kardeş, daha yaşlı (kadın)' anlamındadır (Lessing, 2003: 472). Kadir Ali Bek'in 16. yy'da kaleme aldığı bir Cengizname çevirisinde 'ikeçi', saygıdeğer kadın anlamında unvan olarak kullanılmıştır:

Melik-i İstanbul Selebus tip ayturlar anıñ kıızı irdi ve taqı cümle qumalarından anıñ birewsı Kaymış ikeçi irdi ve birisi quması Köki tağançuqnıñ anası ve taqı bir quması Şirin ikeçi. Bu zaman Bulad aqanınñ hatunı turur taqı biri Alta ikeçi ve bisyâr bar irdi (Alimov, 2005: 57b).

Moğolca yoluyla geçtiği düşünülen *egeçi*'nin günümüz Farsçasına kadar devam etmiş أباجی biçimi 'abla' anlamıyla da mevcuttur (Kantar, 1988: 9). Sözcüğün Ermenice söyleyişe yakın *haxçix* 'kız, kızcağaz' biçiminin de Azerbaycan lehçe ve ağızlarında yaygın kullanıldığı belirtilir (Gukasyan, 2011: 208).

Sözcüğün Yapısı:

Eke, *ege*, *ekeç*, *ekeçi*, *igeçi*, *ağas*, *ağay*, *ağaça* biçimlerinde görülmekte olan kelimenin önceki gövdesinin *eke* veya *ağa* olduğu, bunun da 'büyük, sahip, iye' anlamlarına geldiği bilinmektedir.

Ağa / *eke*'nin muhtemelen *ağ-* fiiliyle ilişkili olduğunu Keresteciyan işaret etmektedir (Keresteciyan, 1971: 12). *Ağ-* Köktürkçede 'yükselmek, çıkmak' (Tekin, 1988: 98), Eski Uygur Türkçesinde 'yükselmek, ağmak, kalkmak, yukarıya çıkmak'tır (Caferoğlu, 1968: 7). *Ağa* veya *ağa*'nın 'büyük' anlamının buradan doğduğu düşünülebilir. Şeyh Süleyman Efendi *aga* 'ی' 'اغا' büyük efendi, sergâr, büyük karındaş' (1298:14) *eke* 'اكة' ve *aka* 'اكا' 'yı 'büyük birâder, ağa, büyük qardaş'(17); *agalıg* 'اغالغ' sözcüğünü 'büyüklük, uhuvvet, birâderlik, şehri Sebz ve Nesef'de büyük bir rütbedir' şeklinde verir (14). Kelimelerin hepsinde bir 'büyüklük' anlamı vardır. Caferoğlu'nun 'Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar' arasında gördüğü 'büyük' anlamında kullanılan *yêke* sözcüğü de *eke/ağa* ile ilgilidir (Caferoğlu, 1988: 6-8). Rasonyi *aga*'nın aslında 'yaşlı' sonra her türlü teşkilat başında bulunan kimsenin sanı olduğunu, kelimenin anlamının türlü lehçelerde farklılık arz ettiğini Babür ve Humayun'un saraylarında han ve bey hanımlarının bir kısmında yani kibar kadınlarda ad yanında kullanılan bir 'koşuntu', hatta ara sıra ad olduğunu; *agaça*'nınsa büyük ihtimalle +ça küçültme ekiyle *aga*

sözcüğüyle birleştiğini, başka bir izah yolu olarak da *ağa* ve *âcâ* sözcüklerinden derilme olduğunu ifade eder (Rasonyi, 1964: 76).

Akrabalık bildiren adların kimi zaman aynı kimi zaman da yakın ses değişimleriyle anlam değişikliklerine uğraması Türk dili tarihinde çokça görülür: Kırgız Türkçesinde *ake* ‘baba’, ‘amca (yaşça büyük erkeklere hitap tarzı)’, ‘yaşça büyük olanlara karşı saygı ifadesi’, *atake* ‘babacık’, *eneke* ‘annecik’, *eceke* ‘hemşirecik (büyük hemşirecik için)’dir (Yudahin, 1945: 12). Yong-Söng Li, Özbekçedeki *aka*, *âkâ*, *âkâ*, *âkâ*, *âke*, *eke*’yi ‘ağabey, baba, yaşça büyük olan erkeklere kibar seslenme biçimi’ Kazakçadaki *âke*’yi ‘baba’; Karakalpakçadaki *ake*’yi ‘baba’; Başkurtçaki *âkâ*’yi ‘baba, ağabey’; Kırgızca *ake* ve *eke*’yi ‘baba, amca (yeğeninden yaşça büyük olan), baba tarafından yaşça büyük erkek akraba’ olarak belirtir (1999: 112). Yine aynı yazar, dişilik bildiren türevlerinde *eke*’nin kimi lehçelerde ‘baldız’ ve ‘görümce’ anlamında kullanıldığını, Türkmencede *ekeci*’nin ‘kocanın ablasına seslenme biçimi’ olduğunu, Çulımca *âgetsî*’nin ve *âgâcâ*’nin ‘kocanın veya karının ablası, kayın biraderin (kayın ağabeyinin) karısı’, *yâgâcâ* biçimininse ‘karının ablası’ olduğunu, Hakascada *igeç*’in ‘baldız’ anlamına geldiğini ifade eder (194). Kelimenin *qayın ekeç*, *ğayın ekeci*, *qeyin egiça*, *kain egetâ*, *kayinigiçi*, *qain egeçâ*, *qaynegâçi* gibi birleşik biçimleri de mevcut olup ‘kayınlık, görümcelik’ gibi anlamlarda Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (296, 297).

Üzerine gelen *+çe* eki eşitlik, küçültme anlamlarını vermiş olup bu ekin muhtemelen kuvvetlendirme işlevli *ok* kuvvetlendirme edatıyla kaynaştığı düşünülebilir. Zeynep Korkmaz *+çak* ekinin böyle oluştuğunu düşünür ve *oğulçak* ‘erkek çocuğu’ *yılançağ* ‘yılan yavrusu’ örneklerinde küçültme işlevinde kullanıldığını ifade eder (1962: 27). Ekin küçültme yanında sevgi ve tahsis işleviyle sıfat ve zarflar yaptığını da bildirir. Gabain de Eski Türkçede *+ça*’nın küçültme ve kuvvetlendirme, *+çak* ekininse küçültme bildirdiğini belirtir (1988: 43). Korkmaz bu ek birleşiminin bütün *+çak*’lı örnekler için geçerli olmadığını da ifade eder. Bir kısım *+çık*’lı biçimlerin *+çak*’dan dönüştüğünü de belirtir (1958: 56). Ermenicedeki *ahcik*’in *ağa+çık* veya *ağa+çağ* biçiminden çıktığı, üzerindeki küçültme veya eşitlik yapısıyla ‘kız’ veya ‘küçük kız’ anlamını aldığı görülmektedir. Altay Türklerinde ‘genç kız, kız evlat, kız çocuğu’ anlamlarında *qızışak* / *qızıçak* / *ğışçak* veya *qısışaq* / *qısçaq* (Dilek, 2008: 553) gibi paralel oluşumlar kelimenin izahını kolaylaştırmaktadır.

Türkçede küçültme anlamında kullanılan *+ça* yanında bir de *+k* ekinden söz edilebilir. Gabain Eski Türkçede *ögüg* ‘annecik’, *yulak* ‘küçük çay, derecik’, *çöpik* ‘çöp’ örneklerini verir (1988: 45). *+ça* ekinin genişlemiş biçimi olan *+çak* veya dar ünlülü biçimi olan *+çık* biçim birimlerinin benzer ek yığılmalarının bir sonucu olduğunu düşünmek de mümkündür. Zeynep Korkmaz, ek yığılmalarını birtakım psikolojik ve filolojik sebeplere bağlar:

'Bir devirde pek işlek olarak kullanılmakta olan bir ekin, başka bir devirde işlekliliğini kaybedip, yerini aynı vazifeyi görecek başka bir eke bıraktığı Türk dilinde sık görülen hallerdendir. Aynı durum farklı etnik unsurlar ile, lehçe ve ağızlar, hatta bazı hallerde akraba ve birbiri ile kültür alış-verişi yapan komşu diller arasında bile bahis konusudur. İşte, bir ekin terk edilip yerini başka bir ek ile değiştirmesi sırasında, yine dilin bünyesinden doğan birtakım sebepler ile, eski ekin düşmeyip o kelimedede kaldığı ve aynı vazifeyi gören yeni ekin de, onun arkasına getirildiği görülmüştür' (1960: 173). İşin ilginç yanı Ermenicede de Türkçedekine benzer bir ek -°k küçültme ve şefkat anlamında bir ek bulunmaktadır (Dum – Tragut, 2009: 652). Ekin Farsçada da 'ك' biçiminde küçültme görevi bulunmaktadır: 'مرد+ك' 'adamcık' (Jones, 1823: 106). Ekin menşei konusu şimdilik karanlık görünse de hem Türkçede hem de İranî dillerde paralel yapıların bulunması, ek ödünçlemesini veya Nostratik dil yakınlığını akla getirebilir.

Türkçede kimi kelimelerin eşitlik ve iyelik ekleriyle küçültme ve dişilik anlamını kazandığı örnekler vardır. Kononov, Türkçede -m, -ça-ga, -çı, -çık, -ç, -ken, -ey, -kay ekleriyle dişilik ifadesinin sağlandığını ifade ederken *aga+ça*'ya da örnekleri arasında yer verir. Ancak Günay Karaağaç, bu tip yapıların birleşik sözcük olduğunu, yıpranarak ek gibi görünse de ek sayılmaması gerektiğini ifade eder (Doğan, 2011: 17). Şeyh Süleyman Efendi malum sözlüğünün *agaça* 'اغاچه' maddesinde 'lisân-i Çagatayîde ba'z 'unvânlar te'nîsinde mim harfî ilâve edilerek, bu sûretle bey hatunlarına **bikim** ve han zevcelerine **hanım** dinildiği gibi, ba'z 'unvânlar dahi +çe harfî ilâvesile agadan **agaça** denilmiştir. **Agâça** hanım ve hatun ma'nâsındır. Kaşgar memâlikinde ziyâde musta'âmeldür' diyerek Türkçede de bu tür eklerin kullanıldığını haber vermektedir (Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, 1298: 15).

Eke / ağa Türkçe mi?

Ermenice üzerinde yapılan araştırmalarda kelimenin kökeni konusunda Marr'ın, Acaryan'ın Meillet'in D'jakonov'un, Jahukyan gibi kimi bilim adamlarının çeşitli izahları bulunmaktadır. Marr *atx*, i- stem 'lock; ring; furniture, possessions; group of wayfarers, crowd' ile Meillet *atam* 'to grind' ile Olsen Latince *alō* 'to nurse, nourish' ile D'jakonov , *atx* 'agnatisch verwandte Familiengruppe' ve *atxin* ı de Hurriceden alıntı sayar. Martirosyan kelimenin Marr ve D'jakonov 'un verdiği *atx* 'house, household, possessions, estate' anlamlarıyla Hurri ve Urartucayla ilişkilendirilmesini daha doğru bulur. Ermenice *atxin* ile bağlantısını mümkün görmez (Martirosyan, 1964: 35, 36).

Eke ve *ekeci'nin* *aga/ağa* ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Konuyla ilgili görebildiğimiz ilk tespit Herman Vambéry'e aittir. Vambéry, malum eserinde *aga*, *agas*, *eke* ve *ekezi* kelimeleri arasında ilgi bulunduğuna işaret eder (1878: 6).

Eke biçimi Köktürkçede görülmekle birlikte *ağa* / *aga* biçimi sonraki dönemlerde Türkçe metinlerde takip edilebilmektedir. Uygurcada *aga* ve *ağa* büyük kardeş, ağabey'dir (Caferoğlu, 1968: 6, 9). Bir Uygur hukuk vesikasında '*Biz burunkı kanlar çakıntı.n berü ağa inilerimiz birle bağı edlep..* ' '*Biz önceki bu hanlar çağından beri büyük küçük kardeşlerimiz ile bahçeyi işleyip..* ' ifadesinde büyük kardeş anlamı verilmiştir (Arat, 1987: 579-580). An Etymological Dictionary of Altaic Languages'de kelimenin türlü şekilleri verilir. Proto Türkçe olarak **(i)ūka* biçimi üzerinden 'elder brother; elder uncle; father; grandfather; respectful address; elder ' anlamları verilir. Moğolcadaki *axai ekeci* 'elder aunt' örneklerinde ekeci ile bağlantılı olduğu belirtilir (Starostin vd., 2003: 281, 282). Ancak **ək'a* maddesinde Proto-Japonca **eke* ve Korece **kaka* biçimleri gösterilmesine ve Altay dillerindeki türlü şekil ve anlam farklılıklarına değinilmesine karşılık (499-500) *aga* / *ağa* bağlantısı üzerinde durulmaz.

Clauson da *eke*'yi 'close female relative older than oneself and younger than one's father' olarak gösterir. Moğolca *ağa/aka* 'elder brother''nın *corruption* yoluyla oluşabileceğini ifade eder (Clauson, 1972: 100).

Tuncer Gülensoy, *ağa'yı* Moğolca **ākā* biçiminden getirir. Kelime, Türkçe yoluyla Cezayir, Irak, Suriye, Libya, Suudi Arabistan Arapçalarına ve Farsçaya da geçmiştir (2007: 51). Yong-Söng Li, Ferdinand Lessing'in *Moğolca Türkçe Sözlük*'ünü esas alarak *aga* / *ağa* sözcüklerinin Moğolcadan alındığını, Uygurcadaki örneklerin de geç Uygurcaya ait olabileceğini savunur (1999: 148). Lessing'de *ag-a / agā* 'bayan, hanım. hanımefendi; eş ', *ah-a / ah* 'ağa, ağabey, büyük erkek kardeş; bey, ağa, daha yaşlı, saygıdeğer ', *ahatay* 'ağalı, ağabeyi olan ' (2003: 19, 95, 96) demektir. Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde kelimeye yer verilmeyişi dikkat çekicidir. Andreas Tietze *ağa / aga* maddesinde kelimeyi Moğolca *ākā*'dan getirir (2002: 109). *Ferheng-i Fārisī 'Amīd'*de آغا *aga*'nın ' کلمه احترام که با نام مشخص بخصوص با نام ' زنان خواجه سرايان نکر ميشود، در باره مردان آقا ميگويند ' anlamıyla saray mensubu hanımlar için de kullanıldığı da belirtilerek Türkçeden geçtiğini yazar (1369: 34). Steingass'da آقا sözcüğü 'the elder brother' anlamıyla Moğolca kaydıyla, اغا *ise* 'great lord, nobleman, head, chief master, commander vb. ' anlamlarıyla kaynak gösterilmeden verilir (1998: 85, 76). Doerfer Yeni Farsçaya giren ögeler arasında *āgā*'yı ve *egāci*'yi Moğolcadan alıntı olarak gösterir (1963: 131, 191).

Erken dönemlerde de Moğolca-Türkçe münasebetlerinin bulunduğu bilinse de bu ilişkilerin daha çok Çengiz Han ve Timur zamanlarında şekillendiği görülür. Sherbak, Clausen'in Köktürkçe döneminde Moğolca kelime ödünçlemesi olmadığı fikrinden hareketle bu etkinin 13. yy.dan sonra olabileceğini düşünür (2011: 25).

Ödünçlemelerin, geri ödünçlemelerin ve birçok gramer unsurunun her iki dilde de ortak olması, kelimelerin kökeni konusunda kesin sonuçlar ortaya koymayı güçleştirir. Moğol hâkimiyeti döneminde kullanılan özellikle askerî ve hiyerarşik düzene ait sözcükler, ortak coğrafyayı paylaşan birçok topluluğun diline sirayet etmiştir. Yerli ve yabancı kaynaklarda Moğolca olarak gösterilen kimi sözcüklerin Türkçe ile de açıklanabilmesi, benzer geçmişe sahip iki milletin yüzyıllar boyunca geliştirdikleri ortak dil bilgisel temellere dayanır. Keresteciyan sözlüğünde *ağa*'nın Türkçe *ağ-* 's'lever , monter' ile ilişkilendirilmesi (1971: 12), buna karşılık Moğolcada buna benzer *aki-* fiilinin 'akmak, ileri gitmek, gelişmek, öne ilerlemek, artmak' ve *nasu aki-hu* ifadesinin 'yaşı ilerlemek' anlamında kullanılması, kelimenin hangi kökle ilişkilendirilebileceği hususunu güçleştirmektedir (Lessing, 2003).

Kelimenin hangi zaman diliminde Ermeniceye geçtiği konusunda açık bir bilginiz yoktur. Mordtman'a göre Ermenice Hint-Avrupa dilleri içinde yer almasına karşılık MS IV. yy.dan itibaren çok açık bir Turan etkisi altında kalmıştır (Öztekten, 2004: 25). Anadolu'da bu kelimenin ince sıradan kullanımları olan, *iye, iyye, eyo, ekebüke, ekece, eci, egeçi, eycana* biçimleri mevcuttur. Muhtemelen daha eski bir dönemde *ağa* kökünden ödünçleme yapıldığı düşünülebilir.

Ermenice Türkçe münasebetlerinin daha çok Anadolu coğrafyasında şekillendiği görülür. Gerçekten de Selçuklu ve Osmanlı idaresinde yaşayan Ermenilerin Türkçeden bir hayli kelime aldıkları yerli ve yabancı dilcilerce ifade edilir. Riggs *ahcik*'i 'kız evlat ve kız' anlamlarında yeni Ermenicedeki kelime listesi içerisinde verir. Riggs'e göre bu kelimeler ilk Ermenice metinlerde yer almaz (1847.III, IV, 2). Martirosyan, *dustr* 'daughter' kelimesini açıklarken malum kelime yerine neredeyse bütün Ermeni lehçelerinde *ahcik* 'ın geçtiğini ifade eder (1964: 244).

Sonuç:

Anadolu ağızlarında sınırlı bir kullanımı olan *ahcik / akçik vb.* kelimesi Türk ve Moğol dillerinde yer alan *ağa, ağa, eke, ekeçi, igeçi vb.* ses ve anlam değişiklikleriyle kullanılan kelime ailesiyle ilgilidir. Kelimenin yapı bakımından *ag-* fiiliyle ilişkili olduğunu *ağa* veya *ağa* gövdesi üzerine gelen *+ça+k* küçültme şefkat ve sevgi bildiren eklerden oluştuğunu, *ağaçağ* veya *ağaçağ* biçimlerinden Ermeniceye geçtiğini düşünmekteyiz. Kore, Japon ve Moğol dilleri yanı sıra günümüz Türk lehçelerinde de kelimenin az çok farklılaşan türlü görünümüleri bulunmaktadır. Doğu Anadolu ağızlarında ve kısmen İç Anadolu'da gördüğümüz *ahcik* ve türevleri, dar bir muhitte ve sınırlı bir topluluğun mensuplarını temsil göreviyle kullanılmaktadır. Bu hâliyle Ermeniceden geçmiş görünse de daha eski bir dil münasebeti katmanında Altay dillerinin Ermeniceye verdiği bir kelime olarak düşünülmelidir.

İranî dillerde *duhter* kelimesiyle aynı kökten gelen *dustr* biçiminin bu diller içinde yer alan Ermenice için daha karakteristik olduğu açıktır. *Ahcik* kelimesinin ve türevlerinin daha çok Altay dilleriyle açıklanabileceği görüşündeyiz.

Kaynaklar:

- AKTUNÇ, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ALIMOV, R. (2005). *Kadir Ali Bek ve Camii't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AMID, H. (1369). *Ferheng-i Fârisî 'Amîd*. Tahran: Emîr Kebîr Yayınları.
- ARAT, R. R. (1987). *Makaleler*. Cilt I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ATALAY, B. (1986). *Divanü Lugati't- Türk Dizini, 'Endeks'*. Cilt IV. Ankara: TDK Yayınları.
- AUCHER, P. (1868). *Dictionary Armenian-English*. Venedik: S. Lazarus Armenian Academy.
- BEDROSSIAN, M. (1875-79). *New Dictionary Armenian-English*. Venedik: S. Lazarus Armenian Academy.
- BOROVKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı*. Çeviren Halil İbrahim Usta, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1988). Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar. *TDAY-Belleten 1954*, 1-10.
- CLAUSON, S. G.(1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- ÇAĞATAY, S. (1963). Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler. *TDAY-Belleten* (TDK Yayınları), 13-49.
- DANKOFF, R. (1995). *Armenian Loan Words in Turkish*. Weisbaden: Harrassowitz.
- DİLEK, F. G. (2008). *Altay Türklerinde Akrabalık Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 553.
- DOERFER, G.(1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Bd. I-IV.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- DOĞAN, E. (2011). Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi IV*, 91.92.
- DUM - TRAGUT, J. (2009). *Armenian. Modern Eastern Armenian*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ERCİLASUN, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. Cilt I*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDİ, S. ve YURTASER, S. T. (2005). *Divanü Lugati't - Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ESTERÂBÂDÎ, M. M. H. (1376). *Senglah-Ferheng-i Turkî Be Fârisî*. Düzenleyen Roşen Hıyavî, Tahran: Nashre-e Markaz.
- GABAIN, V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.

- GEMALMAZ, E. (1995). *Erzurum İli Ağzları (İnceleme - Metinler - Sözlük ve Dizinler)*. Cilt III. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GUKASYAN, Z. I. ve BUDAGOVA V. L. (2011). Azerbaycan-Ermeni Dil Temasları Üzerine. *Karadeniz (Ardahan Üniv. Yayınları)*, 12, 197-211.
- GÜLENSOY, T. (1974). Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar. *TDAY-Belleten (TDK Yayınları)*, 283-318.
- GÜZELDİR, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*. Erzurum: Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- JONES. (1823). *A Grammar of The Persian Language*. Londra: W. Nicol Cleveland-Row.
- KANAR, M. (1988). *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- KENESBAYOĞLU I. K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren Hasan Oraltay vd. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- KERESTECİYAN, B. (1971). *Materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue turque*. Amsterdam: Philo.
- KORKMAZ, Z. (1958). Türkçe Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine. *TDAY-Belleten (TDK Yayınları)*, 41-68.
- KORKMAZ, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *TDAY - Belleten (TDK Yayınları)*, 173-180.
- KORKMAZ, Z. (1961). Türkçede ok / ök Kuvvetlendirme Edatı. *TDAY-Belleten (TDK Yayınları)*, 98-109.
- LALEÇİ, A. (2014). Röportaj Yapan Bedri Sarıca. Denizli.
- LESSING, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çeviren Günay Karaağaç. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
- LI, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- MARTIROSYAN, Hr. (1964). *Studies In Armenian Etymology With Special Emphasis On Dialects And Culture Indo - European Heritage*. Vanajor: Geboren te Kirovakan.
- MEMİŞOĞLU, F. (1992). *Harput Âhengi*. Ankara: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- MIANDOAB, N. Z. (2010). *Muhammed bin Abdu's-Sabir-ı Hzyî, Hulâsa-i Abbâsî*. Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NASKALİ, E. G. ve MUVAFIK D. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNDER, E. (2001). Folklor Sosyolojisi Açısından Sivas Halayları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 10, 81-105.
- ÖZTEKTEN, Ö. (2004). *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisine Genel Bir Bakış Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*. Düzenleyen Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ Yayınları. 11-36.
- PARKER, P. M. (2008). *Webster's Armenian - English Thesaurus Dictionary*. San Diego: ICON Group International.
- RASONYI, L. (1964). Türklükte Kadın Adları. *TDAY-Belleten (TDK Yayınları)*, 63-87.
- RIGGS, A. (1847). *A Vocabulary of Words Used in Modern Armenian - But Not Found in The Ancient Armenian Lexions*. İzmir: Griffitt.
- SAKAYAN, D. (2007). *Eastern Armenian For the English-Speaking World*. Erivan: Yerevan State University.

- SAMUELIAN, T. J. (1993). *Armenian Dictionary in Transliteration*. Newyork: Hippocrene Books.
- SARICA, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları.
- SARICA, B. (2014). *Çağatayca - Farsça Manzûm Bir Lûgat: Nisâb-ı Türkî*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SHAW, R. B. (1880). *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashgar and Yarkand)*. Kalküta: Baptist Mission Press.
- SHERBAK, A. (2011). Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, 9-32.
- STAROSTIN, S. A., vd. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- STEINGASS, F. (1998). *A Comprehensive Persian English Dictionary*. Lübnan: Liban.
- ŞAHİN, G. (2005). Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni Kültürel İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *AKU Sosyal Bilimler Enstitüsü VII*, 208-239.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ - Yİ BUHÂRÎ. (1298). *Lugat-i Çağatayî ve Türkî Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- TAVKUL, U. (2000). *Karaçay - Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (1968). *Derleme Sözlüğü*. Cilt III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (1972). *Derleme Sözlüğü*. Cilt IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (1985). *Divanü Lugati't- Türk Tercümesi*. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt I. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TOPARLI, R. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- TUĞLACI, P. (1992). *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*. İstanbul: Cem Yayınları.
- VAMBERY, H. (1920). *Vocabularies English-Arabic-Persian-Turkish-Armenian-Kurdish-Syriac*. Londra: İngiliz Kraliyet Ofisi Yayını, 1920.
- VAMBERY, H. (1978). *Etymologisches Wörterbuch Turko - Tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- YARKIN, M. H. Y. ve Ş. (1386). *Ferheng-i Özbekî Be Fârisî*. Tahran: Suhan Yayınları.
- YUDAHIN, K. K. (1945). *Kırgız Sözlüğü*. Çeviren Abdullah Taymas. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.